

Синонімія числівників — важлива їх стилістична ознака. Синонімічними можуть бути кількісні і збірні числівники (п'ять учнів, п'ятеро учнів), лічильні звороти, що виражають час (10 год. 25хв., двадцять п'ять на одинадцять), числівники та іменники з числовим значенням (п'ять, п'ятеро, п'ятірка школярів).

Опрацьовуючи такі синоніми, слід підкреслити розмовний характер збірних числівників, іменників з числовим значенням, описових лічильних зворотів і наголосити на їх певній емотивності. Для закріплення цього теоретичного матеріалу було б добре виконати колективно вправу на стилістичне експериментування. Нагадаємо, що стилістичний експеримент розглядається як форма лінгвістичного аналізу, що дає змогу зважувати й відбирати мовні явища, враховуючи їх різноманітні смислові й емоційно-експресивні відтінки.

Експеримент варто проводити шляхом добору варіантів числівників різних розрядів (кількісні, збірні, дробові, порядкові), зіставляючи їх і порівнюючи. Завдяки такому методичному прийому у дітей поглиблюється вміння розуміти текст, правильно будувати його; їм легше буде засвоїти граматичні синоніми. Окрім цього, експериментування допоможе виразніше показати стилістично марковані числівники і стилістично нейтральні.

Пропонований текст для стилістичного експериментування:

Біля спортивного залу зустрілися (п'ять, п'ятеро, п'ятірка) школярів. Домовилися вони провідати хворого товариша о (12 год.30хв.; пів на першу). Прийшли до нього додому. Бабуся хворого і пірижечків напекла, з маком та сиром, і узвару запашнючого зварила, а Сергійко не може ні пити, ні їсти сам. Припросив друзів. (Шість, шестеро) хлопців вмить спустошили миски та кухлики. Смачно готує бабуся Сергійка!

(Навчальний текст)

В кінці такої роботи обов'язково потрібно зробити висновок, що вибір одного із синонімічних числівників увиразнює текст, допомагає яскраво, образно передати думку, тобто цей мовний компонент (комунікативно-функціонально) має значення і використовуються найчастіше у художньому тексті. Слід також зауважити, що є ще графічна синонімія: в різних текстах (наукових, публіцистичних, офіційно-ділових) вживають цілі і дробові величини, які позначаються то словами, то цифрами. Таке двоєке вживання зустрічається у газетах (при звітах), у дієслові, у наукових текстах. У художньому творі числівники здебільшого позначаються словами і лише зрідка з особливою стилістичною метою можуть уживатися цифри.

У процесі системного вивчення виходить маємо з того, що при вивченні мовних засобів емотивності, їх комунікативно-стилістичних функцій на уроках програмового матеріалу (морфологія та синтаксис) у 5–7 класах слід урахувати, що функціональна стилістика розглядає третю ланку в існуючій тріаді — “форма — значення — функція”. У школі до цього часу в основному робиться акцент на дві перші частини цієї тріади — форму і значення (тобто на мову); функція виучуваних граматичних одиниць розуміється звичайно як їх синтаксична роль у реченні.

Дотримуючись комунікативно-функціонально аспекту, ми показали функціонування як особливості уживання тієї чи іншої граматичної одиниці, зумовлену мовленнєвою ситуацією, насамперед завданнями мовлення.

Зрозуміло, без вивчення форми і значення мовних засобів не можна побудувати ефективну систему навчання мови. Проте обмежуватись цим не слід. Форма і значення мовних засобів в основному відомі і зрозумілі школярам ще з молодших класів, тому на їх вивчення повинно відводиться стільки часу, скільки потрібно, щоб згадати і усвідомити знане; основну увагу треба приділяти вживанню цих одиниць мови у мовленні.

Надія ГЕТМАНЧУК_(ЗМІСТ 224)

ПОЕТИЧНЕ СЛОВО НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

*Поетія — це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі.*

Л.Костенко

Учителю початкових класів належить особлива роль у формуванні майбутніх громадян України. Саме тому наставник наймолодших школярів повинен не тільки бездоганно володіти

методиками викладання окремих дисциплін, а й мати глибокі знання, сформований світогляд, бути ерудитом, особистістю. Це має бути людина, відкрита для краси і добра, з тонким естетичним смаком, небайдужа до всього, що відбувається в житті країни, патріот рідної землі.

Становлення названих якостей значною мірою відбувається на заняттях з української мови. Бо рідне слово допомагає сформувати справжні моральні цінності, збагачує духовний світ, гартує юні серця, не дає їм збайдужіти.

Анкетування, яке проводимо серед першокурсників факультету педагогіки і методик початкового навчання, засвідчує, що українську мову вважали у школі одним з улюблених предметів лише приблизно п'ятдесят відсотків опитаних. Тому перед викладачами вузу постає термінове і дуже важливе завдання: переконати студента, що мова — це не лише сума правил граматики, орфографії та пунктуації; допомогти відчутти аромат мови, побачити її в кольорах. І, може, найголовніше — навчити завтрашніх педагогів передавати власне захоплення рідним словом майбутнім вихованцям.

Реалізувати поставлені завдання допомагає викладачеві використання на лекціях і практичних заняттях кращих зразків поетичних творів класиків і сучасних майстрів художнього слова. Систематична робота з поезією як мовним матеріалом є надзвичайно актуальною ще й тому, що літературна освіта майбутніх вчителів початкових класів має бути більш ґрунтовною, ніж це передбачено навчальним планом.

Уже на перших лекціях у першокурсників практикуємо поетичні хвилини, які дозволяють відпочити м'язам пальців, але спонукають до роботи розум і почуття. Так, розглядаючи питання походження української мови, її місце серед інших слов'янських мов, історію розвитку та сучасний стан, використовуємо рядки Віктора Баранова.

*Я запитую в себе, питаю у вас, у людей,
Я питаю в книжок, роззираюсь на кожній сторінці:
Де той рік, де той місяць, той проклятий тиждень і день,
Коли ми перестали гордиться, що ми — українці?
І що є в нас душа, повна власних чеснот і щедрот,
І що є у нас дума, яка ще од Байди нам в'ється,
І що ми в Україні — таки ж український народ,
А не просто юрба, що у звітах населенням зветься...*

Студенти порівнюють семантику слів *народ* і *населення*, їх стилістичне забарвлення, висловлюють своє розуміння останніх рядків вірша:

*Українці мої! Дай вам, Боже, і щастя, і сил.
Можна жити й хохлом. І не згіркне від того хлібина.
Тільки хто ж колись небо прихилить до ваших могил,
Як не зраджена вами, зневажена вами Вкраїна...*

Через кілька занять поетичні паузи проводять самі студенти. Читають переважно твори, що вивчалися у школі. Отож, завдання викладача — допомогти першокурсникові розширити літературно-поетичний кругозір. З цією метою передбачаємо домашнє завдання зробити огляд певних поетичних збірок, добірок віршів, уміщених в часописах, що є в бібліотеці інституту. Таке завдання буде доречним, наприклад, до заняття на тему “Функціональні стилі сучасної української мови” чи спеціального заняття, присвяченого написанню рецензій і анотацій. Оскільки всі студенти працювали з різними джерелами, відбувається значний обмін інформацією. Першокурсники відкривають для себе не лише нові імена майстрів художнього слова, а й намагаються критично, може, вперше в житті без підручників оцінити прочитане. Так відбулося знайомство з творчістю О.Пахльовської, І.Гнатюка, В.Малишко, І.Малковича. Студенти відкрили для себе багато невідомих їм поезій В.Симоненка, В.Стуса, П.Мовчана, Л.Костенко, Г.Чубач та інших сучасних українських письменників.

Обов'язковою умовою є не лише виразне читання, а й розкриття головної думки твору, короткий аналіз художніх засобів її вираження. Така робота, без сумніву, сприяє розвитку зв'язного мовлення, поглибленню навичок ідейно-художнього та лінгвістичного осмислення поетичного твору, духовному збагаченню читача.

Віднайдені поезії студенти використовують на наступних заняттях, одержавши, наприклад, завдання дібрати поетичний текст для запису фонетичною транскрипцією чи текст, що ілюструє

відповідні мовні явища, передбачені для вивчення у розділах “Фонетика” і “Фонологія”.

Під час опрацювання різних тем курсу сучасної української мови звучать вірші з книги Д.Білоуса “Диво калинове”. Так, поезія “Вічно жива” схвильовано розповідає про непросту історію розвитку української мови протягом трьох останніх століть:

*Плюндрованій, не надавали прав,
немов на звіра, об'являли лови.
Орел втисається в душу, тіло реве —
він був безмозкий, хоч і двоголовий.*

Вірш “З прадавнього коріння” допоможе ілюструвати тему “Лексика української мови з погляду походження”; “Чудесні барви” демонструють приклади діалектизмів; “На уроці математики” доцільно використати під час опрацювання функціональних груп лексики; “І якби моя бабуся встали” підійде до теми “Активна і пасивна лексика української мови”.

Вивчаючи розділ “Українська лексикографія”, не обійтися без поезій “Тлумачний словник” і “Тлумачний словник” Д.Білоуса.

“Суху” теорію теми “Загальна характеристика частин мови. Принципи їх класифікації” допоможе зробити емоційнішою, наблизить до студента вірш “Злитки золоті”.

Наголошуємо: цінність поезій Д.Білоуса ще й у тому, що написані вони для дітей, а значить обов'язково мають бути використані майбутніми вчителями і під час педагогічної практики, і під час роботи в школі.

Поетичні тексти служать дидактичним матеріалом для опрацювання різних тем. Так, типи фразеологічних одиниць, їх стилістичне використання в художніх творах, авторську інтерпретацію народної фразеології досліджуємо за текстами творів Л.Костенко. Студенти з'ясовують семантику афоризмів з роману у віршах “Маруся Чурай”. Наприклад: 1. *Замудрувались ви. Тут треба тільки серця й голови.* 2. *Нерівня душ — це гірше, ніж майна.* 3. *Ми з вами люди різного коша.* 4. *Людей такого рідкісного дару хоч трохи, люди, треба берегти.* 5. *Душа летить в дитинство, як у вирій, бо їй на світі тепло тільки там.* 6. *Як будеш так розношувати душу, вона, гляди, із совісті спаде.*

Заняттям, дидактичним матеріалом для яких служить певний художній твір, передують значна підготовча робота. Невеликі тексти розмножуються і роздаються для опрацювання. Студенти заздалегідь отримують і виконують індивідуальні завдання, відповідно до яких роблять нотатки в робочих зошитах.

Цікавим і емоційним вишло практичне заняття на тему “Лексико-граматичні категорії іменника”, проведене за текстом поеми М.Вороного “Євшан-зілля”. Багато студентів уперше прочитали цей твір, і він не залишив їх байдужими. Особливо схвильовали рядки:

*Краще в ріднім краї милім
Полягти кистьми, сконати,
Ніж в землі чужій, ворожій
В славі й шані пробувати!*

Коли вивчається тема “Ступені порівняння якісних прикметників”, звертаємося до вірша В.Симоненка:

*Найогидніші очі порожні,
Найгрізніше мовчить гроза,
Найнікчемніші дурні вельможні,
Найтідліша брехлива сльоза.
Найпрекрасніша мати щаслива,
Найсолодші кохані вуста,
Найчистіша душа незрадлива,
Найскладніша людина проста.
Але правди в брехні не розмішуй,
Не ганьби все підряд без пуття,
Бо на світі той наймудріший,
Хто найдужче любить життя.*

Завдання: 1. Знайдіть у тексті прикметники. Визначте їх ступеневу форму. Назвіть засоби вираження граматичного значення найвищого ступеня порівняння. 2. З'ясуйте відмінності в

утворення синтетичної форми найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників. 3. Якими членами речення виступають аналізовані прикметники? Чи відіграє якусь стилістичну роль така синтаксична позиція? 4. Які прикметники, відповідно до правил, викладених у підручнику, не можуть утворювати форм ступенів порівняння? Чому, на вашу думку, автор нехтує цими правилами? 5. Поясніть значення слів *Найскладніша людина проста*. Як називається такий художній прийом? 6. Спробуйте продовжити початий В.Симоненком ряд прекрасного і негативного в людському житті. За яким принципом побудовано цей ряд?

Грамаітичні характеристики способових форм дієслів, зокрема наказового, розглядаємо за поезією М.Луківа:

*Не зобидь старого, ні дитину.
Поділись останнім сухарем.
Тільки раз ми на землі живем,
У могилу не бери провину.
Зло нічого не дає, крім зла,
Вмій прощати, як прощає мати.
За добро добром спіши воздати,—
Мудрість завше доброю була.
Витри піт солоний із чола
І трудись, забувши про утому,
Бо людина ціниться по тому,
Чи вона зробила, що могла,
Скільки сил у неї вистачало,
Щоб на світі щастя більше стало.*

З'ясовуємо головну думку поезії, звертаємо увагу на афоризми, використані автором, на стилістичну роль особових форм дієслів, визначаємо типи речень, що переважають у тексті, спосіб творення слова *старого*, аналізуємо лексичний склад. Пояснюємо значення висловів: 1. *Тільки раз ми на землі живем, у могилу не бери провину*. 2. *Зло нічого не дає, крім зла, вмій прощати, як прощає мати*.

На цьому ж занятті працюємо з віршем Л.Костенко.

*Віддайте мені дощ. Віддайте мені тишу.
Віддайте мені ліс і річечку в лугах.
Віддайте мені сад і зірку вечорову,
І в полі сіяча, і вдячну щедрість нив.
Віддайте мені все. Віддайте мені мову,
Якою мій народ мене благословив.*

Звертаємо увагу на символіку поетичного слова Л.Костенко, значення форм другої особи множини дієслів у створенні мотивів болю і осуду, які звучать у цитованих рядках. Студенти висловлюють власні міркування з приводу того, до кого звертається авторка в цитованих рядках.

Настроєм з попередньою перегукується інша поезія Л.Костенко, на матеріалі якої проводиться опрацювання типів питальних речень.

*Атомний вік опустив бетонні повіки.
Коло окреслив навколо себе страмне.
Чому Звезда-Полин упала в наші ріки?!
Хто сіяє цю біду і хто її пожне?
Хто нас образив, знівечив, обжер?
Яка орда нам гідність притоптала?
Якщо наука потребує жертв, —
Чому не вас вона перековтала?!*

Пропонуємо такі додаткові завдання: 1. Визначте розряди займенників, використаних у творі. З'ясуйте стилістичну функцію питальних займенників. 2. Знайдіть спільнокореневі слова та слова з омонімічними коренями. Для чого їх використовує Л.Костенко? 3. З яким твором М.Гоголя асоціюються у вас два перші рядки? 4. Звідки взято вислів *Звезда-Полин*? Що він означає? 5. Чи лише екологічну катастрофу має на увазі авторка? Що, на вашу думку, страшніше: катастрофа екологічна чи катастрофа моралі, загальнолюдських цінностей?

До осмислення ролі вчителя в житті суспільства, значення вчительської праці для майбутнього спонукає ще одна поезія М.Луківа, яку використовуємо, розглядаючи односкладні речення.

*Отак в селі буває щовесни
На кожному полі, в кожному городі:
Собою заглушивши інші сходи,
Найвище вгору пнуться бур'яни.
І як допустити, аби все росло
Без мудрого втручання у природу,
То пустирі одержиш в нагороду,
Твоє добро обернеться на зло.*

Додаткові завдання: 1.З'ясуйте алегоричність поезії. 2.В чому ви вбачаєте різницю між авторитаризмом і “мудрим втручанням”? 3.Як ви розумієте слова: *Твоє добро обернеться на зло?*

На наступному занятті під час аналізу безособових та інфінітивних речень знову звертаємося до творчості М.Луківа:

*Можна в порох стерти валуни,
Розметати віковічні скелі,—
Але як розвіять невеселі
Думи матерів, чії сини
Не прийшли додому із війни?
Можна рани вигоїть полям,
Спалені міста відбудувати
І на горло ворогів скарати,—
Але чим зарадить матерям,
Як відшкодувати їхні втрати?*

Крім визначення типів односкладних речень, способів вираження їх головних членів, з'ясуємо характер питальних речень, вжитих автором, їх стилістичну роль; намагаємося дати своє бачення поставлених проблем — проблеми людини і людства, цінності і ціни людського життя.

З метою заглиблення у творчість поета практикуємо серії занять, на яких матеріалом домашніх завдань є твори одного автора. Скажімо, прикметник вивчається на основі поезій В.Симоненка, головні і другорядні члени речення — за віршами Л.Костенко, односкладні речення — М.Луківа.

Практикуємо аспектні заняття з єдиною темою висловлювання. Наприклад, епіграфом до теми “Словосполучення. Види синтаксичних відношень. Типи синтаксичного зв'язку” стали слова М.Рильського “Осінь, звісно, пора розмов останніх, — але сходять пшениця теж восени!” Для роботи були використані уривки з поезій про осінь М.Рильського, В.Сосюра, І.Калинця, М.Руденка, Л.Скирди, рівненських поетів Л.Пшеничної, С.Бабія, Б.Столярчука.

Предметом вивчення стали також “Осінні карнавали” Л.Костенко.

Семестрові контрольні обов'язково включають творчу роботу, темою якої є поетичні рядки. Наприклад: 1. Люби свій край. Всю душу солов'їну і серця жар йому віддай в піснях. Це так, як дихати — любити Батьківщину! (В.Сосюра); 2. Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекареслить мій народ! (В.Симоненко); 3. Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову (Л.Костенко); 4. Раби — це нація, котра не має Слова, тому й не може захистити себе (О.Пахльовська); 5. Любіть свою мову й ніколи її не забудьте в житті (В.Сосюра); 6. Радо мене зустрічала мамина вишня в саду (Д.Луценко) та ін.

Систематична робота з поетичним словом не лише формує читацькі уподобання, а й робить людину чутливішою до всього, що відбувається навколо, терпимішою до тих, хто поряд виховує потребу самовдосконалення, а все це разом сприяє становленню справжнього Вчителя.